

ISAIAH BERLIN HĽADANIE IDEÁLU

Z knihy: *Isaiah Berlin, Pokrivený ľudský materiál, Vintage Books, New York*

DEJINY ĽUDSTVA FORMOVALI V TOMTO STOROČÍ PODĽA MŇA PREDOVŠETKÝM DVA FAKTORY. JEDNÝM Z NICH JE ROZVOJ PRÍRODNÝCH VIED A TECHNIKY, NEPOCHYBNE NAJVÄČŠÍ VÝDOBYTOK NAŠEJ DOBY - TOMUTO FAKTORU BOLA VENOVANÁ VEĽKÁ, BA ČORAZ VÄČŠIA VŠESTRANNÁ POZORNOSŤ. DRUHÝM FAKTOROM BOLI NEPOCHYBNE VEĽKÉ IDEOLOGICKÉ OFENZÍVY, KTORÉ ZMENILI ŽIVOT SKUTOČNE CELÉHO ĽUDSTVA: REVOLÚCIA V RUSKU A JEJ DÔSLEDKY - TOTALITÁRNE PRAVICOVÉ I ĽAVICOVÉ TYRANIE A VÝBUCHY NACIONALIZMU, RASIZMU A NIEKDE AJ NÁBOŽENSKÉHO FANATIZMU, KTORÉ, A TO JE ZAUJÍMAVÉ, NEPREDVÍDAL ŽIADNY ANI Z TÝCH NAJVNÍMAVEJŠÍCH SOCIÁLNYCH MYSLITEĽOV DEVÄTNÁSTEHO STOROČIA.

Ked' sa naši potomkovia o dvesto-tristo rokov (ak ľudstvo dovedy prežije) obrnú späť na naše storočie, budú podľa mňa za jeho najvýznačnejšie charakteristické znaky považovať práve tieto dva fenomény - a tie si budú aj najviac vyžadovať vysvetlenie a analýzu. Musíme si však uvedomiť aj to, že tieto veľké hnutia začali v podobe ideí v hlavách ľudí: boli to predstavy o minulých podobách vzťahov medzi ľuďmi, o ich súčasných podobách i o tom, aké by tieto vzťahy mohli a mali byť; a mali by sme si uvedomiť aj to, ako sa tieto idey v mene vidiny nejakého najvyššieho cieľa v hlavách vodcov, predovšetkým prorokov, za ktorými stáli armády, transformovali. Takéto idey tvoria podstatu etiky. Obsahom etického myslenia je systematické skúmanie vzájomných vzťahov medzi ľuďmi, skúmanie koncepcií, záujmov a ideálov, z ktorých sa rodia spôsoby, akými ľudia pristupujú k sebe navzájom, ako aj hodnotových systémov, z ktorých takéto životné ciele vychádzajú. Tieto presvedčenia o tom, ako máme žiť, čím máme byť a čo máme robiť, sú predmetom morálneho skúmania; a ak ich aplikujeme na skupiny a národy a vlastne na celé ľudstvo, nazývame ich politickou filozofiou, ktorá nie je ničím iným ako etikou aplikovanou na spoločnosť.

Ak máme raz pochopiť často násilný svet, v ktorom žijeme (a pokým sa nepokúsime ho pochopiť, nemôžeme čakať, že v ňom dokážeme konať racionálne a že dokážeme racionálne naň pôsobiť), nemôžeme venovať pozor-

nosť iba veľkým neosobným silám, prírodným či splodeným človekom, ktoré na nás pôsobia. Na ciele i motívy usmerňujúce ľudské konanie sa musíme dívať vo svetle všetkého, čo už vieme a čomu rozumieme; ich korene, ich vývoj, ich podstatu a predovšetkým ich platnosť musíme kriticky preskúmať a musíme pritom využiť všetky naše intelektuálne zdroje. Je to naliehavá potreba, v dôsledku ktorej sa etika - nehľadiac na to, že odhalenie pravdy o medziľudských vzťahoch má svoju vlastnú hodnotu - stáva oblasťou prvoradého významu. Iba barbarov nezaujímá, odkiaľ pochádzajú, ako sa dostali tam, kde sú teraz, kam pravdepodobne budú smerovať, či chcú ísť tým smerom - a prečo to chcú, resp. nechcú.

Skúmaniu rôznych predstáv o pohľadoch na život zahrnujúcich takéto hodnoty a takéto ciele som venoval štyridsať rokov svojho dlhého života - snažil som sa urobiť si pre seba jasno. Mal by som čitateľom trochu priblížiť, prečo ma tento problém začal zaujímať, a zvlášť vysvetliť, kedy došlo k zvratu, ktorým sa zmenil môj pohľad na jeho podstatu. Tento postup bude nevyhnutne do istej miery autobiografický, za čo sa ospravedlňujem, ale nevidím iný spôsob, ako celú vec vysvetliť.

II.

V mladosti som si, zrejme príliš skoro, prečítal Tolstého *Vojnu a mier*. Skutočný vplyv tohto veľkého románu - a aj vplyv ďalších rus-

kých spisovateľov, románopiscov i sociálnych mysliteľov polovice devätnásteho storočia - na moje myslenie sa ukázal až neskôr. Títo spisovatelia do veľkej miery ovplyvnili moje názory. Zdalo sa mi - a myslím si to dodnes -, že títo spisovatelia v zásade nechceli realisticky vysvetľovať život a vzájomné vzťahy jednotlivcov, sociálnych skupín či tried ani sa neusilovali o nejakú samoúčelnú psychologickú či sociálnu analýzu - aj keď, pravda, tým najlepším z nich sa jedinečne podarilo práve to. Zdalo sa mi, že ich prístup je v podstate morálny: zaujímali ich predovšetkým príčiny nespravodlivosti, útlaku, falošnosti v ľudských vzťahoch, zaujímalo ich, prečo sa človek necháva uväzniť - či už kamennými múrmi väzenia, alebo konformizmom - prečo sa bez protestu necháva ujarmiť iným človekom; zaujímalo ich, prečo sú mnohí ľudia morálne necitliví, egoistickí, krutí, ponižovaní, servilní, biedni, bezmocní, hlboko rozhorčení či zúfalí. Skrátka, zaujímala ich podstata týchto skúseností, ich korene väziace v postavení človeka - predovšetkým im išlo o postavenie Ruska, ale v konečnom dôsledku o postavenie celého ľudstva. A na druhej strane chceli vedieť, ako by sa dal dosiahnuť opak toho všetkého - vláda pravdy, lásky, čestnosti, spravodlivosti, istoty, osobných vzťahov založených na možnosti vzájomnej úcty, slušnosti, nezávislosti, slobody, duchovného naplnenia.

Niektorí z nich, napríklad Tolstoj, to všetko nachádzali v svetonázore jednoduchých ľudí, neskazených civilizáciou; aj Tolstoj, podobne ako Rousseau, chcel veriť, že morálny svet roľníkov sa podobá morálnemu svetu detí, že nie je zdeformovaný konvenciami a civilizačnými inštitúciami, ktoré sa zrodili z ľudských nerestí - z chamtivosti, egoizmu, duchovnej slepoty; chcel veriť, že svet môže byť spasený, iba ak ľudia dokážu uvidieť pravdu, ktorá im leží pri nohách. Stačí, ak sa dobre prizrú, a nájdú ju v kresťanských evanjeliách, v Kázni na hore. Ďalší ruskí myslitelia zasa vkladali svoju vieru do vedeckého racionalizmu alebo do sociálnej a politickej revolúcie, ktorá by vychádzala z pravdivej teórie sociálnej zmeny. Iní hľadali odpovede na svoje otázky v učení ortodoxnej teológie či v západnej liberálnej demokracii, ale aj v návrate k starým slovanským hodno-

tám, ktoré reformy Petra Veľkého a jeho nasledovníkov zatláčali do úzadia.

Všetky tieto názory spájalo presvedčenie, že riešenia základných problémov existujú, že ich možno odhaliť a pri dostatočnom nesebeckom úsilí tu na tejto zemi aj realizovať. Každý z nich bol presvedčený, že podstatu človeka tvorí jeho schopnosť zvoliť si svoj spôsob života: spoločnosť možno zmeniť na základe pravdivých ideálov, ak sme pre ne dostatočne zapálení a sme im dostatočne oddaní. Ak sa aj niektorí z nich, napríklad Tolstoj, domnievali, že človek nie je skutočne slobodný, ale že je determinovaný faktormi, ktoré neovláda, dobre vedeli, a dobre to vedel aj Tolstoj, že ak je aj sloboda ilúziou, je to ilúzia, bez ktorej človek nemôže žiť ani myslieť. Nič z toho som sa nenaučil v škole - tam som sa venoval gréckym a latinským autorom -, ale zostalo to vo mne navždy.

Keď ma prijali na univerzitu v Oxforde, začal som čítať práce veľkých filozofov a zistil som, že najväčší z nich, najmä v oblasti etického a politického myslenia, verili v to isté.

Sokrates sa domnieval, že ak by sme v našom poznaní vonkajšieho sveta mohli racionálnymi metódami dosiahnuť istotu (či nedospel Anaxagoras k pravdivému poznaniu, že mesiac je mnohokrát väčší ako Peloponéz, hoci na oblohe vyzerá taký malý?), potom by nám tie isté metódy určite poskytl istotu aj v oblasti ľudského správania - pri hľadaní odpovede na otázky Ako žiť?, Čím byť?. A to by sme mohli dosiahnuť racionálnou diskusiou. Podľa Platóna najväčší z mudrcov, ktorí k takejto istote dospeli, by mali mať moc vládnuť nad tými intelektuálne menej nadanými, a to v súlade so zásadami vyplývajúcimi zo správnych riešení osobných i sociálnych problémov. Stoici sa nadržávali, že na tieto riešenia môže prísť každý, kto sa odhodlá žiť podľa rozumu. Židia, kresťania, mohamedáni (o budhizme toho viem len málo) verili, že Boh zjavil správne odpovede vyvoleným prorokom a svätcom - akceptovali pritom interpretáciu týchto zjavených právd, ako im ju ponúkali kvalifikovaní učitelia, a prijali aj tradíciu, ku ktorej patrili.

Podľa racionalistov sedemnásteho storočia sa odpovede na tieto otázky dali nájsť pomocou akéhosi metafyzického vhľadu, zvláštnym

uplatnením svetla rozumu, ktorým sú obdarení všetci ľudia. Empiristi osemnásteho storočia, ohromení obrovskými novými oblasťami poznania, aké pred nimi otvárali prírodné vedy vychádzajúce z matematických postupov - a tie už vytlačili toľko omylov, povier, dogmatických nezmyslov! - si podobne ako Sokrates kládli otázku, prečo by sa tie isté metódy nedali úspešne použiť pri stanovení takýchto nevyvrátených zákonov aj v ľudskej oblasti. Pomocou nových metód objavených v prírodných vedách by sa poriadok mohol zaviesť aj do sociálnej sféry - aj tu by sa dali zaznamenávať isté pravidelnosti, formulovať hypotézy a overovať pomocou experimentu; na základe hypotéz by sa mohli formulovať zákony a potom by sa zákony v istej špecifickej oblasti skúsenosti mohli chápať ako súčasť širších zákonov; a tie by zasa mohli byť obsiahnuté v ešte širších zákonoch, až kým by nevznikol harmonický systém spojený neúprosnými logickými spojeniami, ktorý by sa dal vyjadriť v presnom, t. j. matematickom jazyku.

**...PODOBNE AKO V PRÍRODNÝCH VEDÁCH
MUSÍ EXISTOVAŤ NA VŠETKY SKUTOČNÉ
OTÁZKY JEDNA JEDINÁ PRAVDIVÁ ODPOVEĎ
A VŠETKY OSTATNÉ MUSIA BYŤ
NEVYHNUTNE MYLNÉ.**

Racionálna reorganizácia spoločnosti by urobila koniec duchovnému a intelektuálnemu chaosu, skoncovala by s vládou predsudkov a povier, so slepou poslušnosťou voči nepreskúmaným dogmám a s bezohľadnosťou a krutosťou despotických režimov, živých a podporovaných touto intelektuálnou zaslepenosťou. Bolo treba iba identifikovať základné ľudské potreby a odhaliť prostriedky na ich uspokojovanie. Vznikol by tak šťastný, slobodný, spravodlivý, mravný, harmonický svet, ktorý Condorcet v roku 1794 tak dojímavou predpovedal zo svojej väzenskej cely. Tento pohľad bol základom celého pokrokového myslenia devätnásteho storočia a bol aj jadrom prevažnej časti kritického empirizmu, ktorý som ako študent nasával v Oxforde.

III.

V istej chvíli som si však uvedomil, že všetky tieto názory spájal platónsky ideál: po prvé, že podobne ako v prírodných vedách musí existovať na všetky skutočné otázky jedna jediná pravdivá odpoveď a všetky ostatné musia byť nevyhnutne mylné; po druhé, že k odhaleniu týchto právd musí viesť spoľahlivá cesta; a po tretie, že nájdené pravdivé odpovede musia byť nevyhnutne navzájom kompatibilné a musia tvoriť jednotný celok, pretože jedna pravda nemôže byť inkompatibilná s inou pravdou - to vieme *a priori*. Takáto vševedúcnosť bola riešením kozmickej skladačky. Pokiaľ ide o morálku, takto by sme si dokázali urobiť aj predstavu o dokonalom živote - a táto predstava by vychádzala práve zo správneho pochopenia zákonitostí univerza.

Pravda, možno tento stav dokonalého poznania nikdy nedosiahneme - možno na to náš duch nestačí, možno sme príliš slabí, skazení či hriešni. Možno je prekážok - tých intelektuálnych i tých vonkajších - príliš mnoho. Navyše, ako som už povedal, názory na správnu cestu, ktorou by sme mali kráčať, sa veľmi rôznili - niektorí ju nachádzali v cirkvi, iní v laboratóriu; niektorí verili intuícii, iní experimentu, mystickým víziám či matematickým výpočtom. Aj keby sme však my sami nedokázali nájsť tieto pravdivé odpovede či vlastne onen konečný systém, v ktorom sú všetky navzájom prepojené, tieto odpovede musia existovať - alebo naše otázky neboli tie pravé otázky. Nieкто musí odpovede na tieto otázky poznať - možno ich poznal Adam v raji; a možno ich spoznáme až na konci vekov; a ak ich nepoznajú ľudia, možno ich poznajú anjeli, a ak nie anjeli, potom ich pozná Boh. Tieto nadčasové pravdy musia byť v zásade poznateľné.

Podľa niektorých mysliteľov devätnásteho storočia - napríklad podľa Hegela či Marxa - to však nebolo také jednoduché. Podľa nich žiadne nadčasové pravdy neexistovali. Existoval iba historický vývoj, neustála zmena; vždy, keď človek vystúpil na vývojom rebríčku o jeden stupienok vyššie, zmenil sa aj jeho horizont; dejiny - to bola dráma s mnohými dejstvami; do pohybu ich uvádzali konflikty síl v oblasti ideí aj v samotnej skutočnosti; niekedy sa tieto

sily označovali za dialektické a nadobúdali podobu vojen, revolúcií, násilných vystúpení národov, tried, kultúr, hnutí. Po nevyhnutných zvratoch, nezdaroch, prepadoch k horšiemu, po návratoch k barbarizmu sa však Condorcetov sen predsa len naplní. Táto dráma sa skončí happy endom - ľudský rozum v minulosti neraz zvíťazil a už ho nemožno zastaviť. Človek už nebude obeťou povahy svojej, prevažne iracionálnej spoločnosti - zvíťazí rozum; napokon sa začne harmonická spolupráca, začnú sa skutočné dejiny.

Ak by to tak totiž nebolo, mali by idey pokroku, dejín nejaký význam? Nejde tu o pohyb, aj keď pohyb kľukatý, od nevedomosti k poznaniu, od mýtického myslenia a detinských fantázií k bezprostrednému vnímaniu reality, k poznaniu pravých cieľov, pravých hodnôt, ale aj pravdivých faktov? Môžu byť dejiny iba bezcieľnou následnosťou udalostí zapríčinených rôznymi materiálnymi faktormi a pôsobením náhodnej selekcie, príbehom plným hluku a zúrivosti bez akéhokoľvek významu? To je nepredstaviteľné. Príde deň, keď ľudia vezmú život do vlastných rúk a nebudú už bytosťami hľadajúcimi sami seba ani hračkami v rukách slepých síl, ktorým nerozumejú. Takýto raj na zemi si človek prinajmenšom dokázal predstaviť; a keď si ho už dokážeme predstaviť, môžeme sa v každom prípade aspoň pokúsiť vydať sa na cestu k nemu. To bolo centrom etického myslenia od starých Grékov až po stredovekých kresťanských vizionárov, od renesancie až po pokrokové myslenie minulého storočia; a týmto predstavám vlastne mnohí ľudia veria dodnes.

IV.

V istom štádiu svojho štúdia som sa prirodzene stretol so základnými dielami Machiavelliho. Hlboko a trvalo na mňa zapôsobili a otriasli mojou dovtedajšou vierou. Nečerpá som z nich tie najzrejmejšie poučenia - o tom, ako si získať a udržať politickú moc, o tom, aký silný a ľstivý musí byť vládca, ak chce obrodiť

spoločnosť, alebo o tom, ako sa má chrániť a ako má chrániť svoj štát pred vnútornými i vonkajšími nepriateľmi, či o tom, aké zásadné vlastnosti musí mať vládca, akými sa musia vyznačovať občania, ak má ich štát prekvitať -, ale čosi iné. Machiavelli nebol historikom; podľa neho by sa dala znovu nastoliť povedzme aj Rímska republika, Rím či raný principát. Podľa neho by na to človek potreboval vládnucu triedu odvážnych, dôvtipných, inteligentných a nadaných mužov, ktorí by sa dokázali chopiť príležitosti a využiť ju; potreboval by však aj občanov, primerane chránených, vlastenecky cítiacich, hrdých na svoj štát, ktorí by stelesňovali cnosti mužnosti a pohanstva. Takto Rím získal svoju moc a dobyl svet - a padol práve preto, že mu za nepriazne osudu chýbal tento typ múdrosti, vitality a odvahy, udatnosť leva a prefikanosť líšky. Upadajúce štáty dobyli práve statní útočníci, ktorí si zachovali tieto cnosti.

Paralelne s týmito predstavami však Machiavelli postuluje predstavu kresťanských cností - pokory, prijímania utrpenia, nezištnosti, nádeje na spásu na druhom svete - a poznamenáva, že ak sa má, ako si to on sám očividne želá, založiť štát rímskeho typu, tieto vlastnosti k jeho životaschopnosti neprispievajú. Tých, čo žijú podľa zásad kresťanskej morálky, nevyhnutne budú utláčať tí, čo nemilosrdne usilujú o moc a ktorí jediní môžu znovu vytvoriť jeho vysnívanú republiku a vládnuť v nej. Machiavelli kresťanské cnosti neodsudzuje. Iba poukazuje na to, že tieto dve morálky sú nezlučiteľné - a nevidí žiadne zjednocujúce kritérium podľa ktorého by sme mohli rozhodnúť, ako má človek správne žiť. *Virtú** podľa neho nemožno spojiť s kresťanskými hodnotami. Jednoducho necháva človeka voliť - a on vie, čomu dáva sám prednosť.

To všetko sa mi pevne usadilo v myslí a uvedomil som si - a bol to pre mňa šok -, že nie všetky najvyššie hodnoty, o ktoré ľudstvo usiluje a usilovalo v minulosti, musia byť navzájom zlučiteľné. To nahľadalo môj dovtedajší predpoklad, založený na *philosophia prennis*,

* *Virtú*, teda cnosť v Machiavelliho chápaní sa diametrálne odlišuje od antického ideálu cnosti - *virtus*. Pre Machiavelliho je cnosť hľadanie možného, znesiteľného a užitočného, na rozdiel od antickej či kresťanskej cnosti, zdôrazňujúcej ideál, ktorý je mimo ľudského dosahu alebo vplyvu.

že medzi správnymi cieľmi, správnymi odpo-vedami na kľúčové otázky života nemôže byť rozpor.

Potom sa mi dostala do rúk Vicova La scienza nuova. V tom čase v Oxforde takmer nik o Vicovi nevedel, ale bol tu jeden filozof, Robin Collingwood, ktorý preložil Croceho knihu o Vicovi a naliehal, aby som si ju prečítal. A tu sa mi pred očami objavilo čosi nové. Zdalo sa, že Vica zaujímala následnosť ľudských kultúr - každá spoločnosť mala podľa neho svoju predstavu o skutočnosti, o svete, v ktorom žila, o sebe a svojich vzťahoch k vlastnej minulosti, k prírode a k predmetu vlastného úsilia. Táto predstava danej spoločnosti je obsiahnutá vo všetkom, čo jej členovia robia, myslia a cítia - je vyjadrená a stelesnená v používaných druhoch slov, v jazykových formách, v obrazoch, metaforách, vo formách uctievania, v inštitúciách, ktoré sa z nich rodia a ktoré stelesňujú a vyjadrujú ich obraz o skutočnosti a ich mieste v jej rámci; je teda vyjadrená tým, čím členovia spoločnosti žijú. Táto predstava sa u každého nasledujúceho sociálneho celku mení - každý z nich má dar pre čosi iné, má svoje vlastné hodnoty, spôsoby tvorby a tie sú navzájom nesúmerateľné: každý z nich musíme pochopiť z jeho vlastného hľadiska - zdôrazňujem pochopiť, nemusíme ho nevyhnutne hodnotiť.

Vico hovorí, že Gréci homérskeho obdobia, príslušníci vládnucej triedy, boli krutí, barbar- skí, podlí a utláčali slabých; vytvorili však Iliadu a Odysseu, čo by sme my v našich osvietene- jších časoch nedokázali. Veľké majstrovské diela, ktoré vytvorili, patria k nim - a keď sa zmenila predstava o svete, stratila sa aj mož- nosť tohto typu tvorivosti. My zasa máme svo- je vedy, svojich mysliteľov a básnikov, ale od starých Grékov a Rimanov nevedie k ľuďom modernej doby žiadna vzostupná cesta. Ak je to tak, potom je absurdné tvrdiť, že Racine je lepší básnik ako Sofokles, že Bach je vlastne Beethoven v nerozvinutom štádiu alebo že im- pressionistickí maliari predstavujú vrchol, ktorý florentskí maliari chceli dosiahnuť, ale nedo- siahli. Hodnoty týchto kultúr sú rozdielne a ne- musia byť nevyhnutne navzájom kompatibilné.

Voltaire sa mýlil, keď tvrdil, že hodnoty a ideá- ly osvietených výnimiek v mori temnoty - výni- miek, aké predstavujú klasické Atény, Floren- cia, renesancia či Francúzsko v *grand siècle* i jeho vlastná doba - sú takmer identické.¹ Machiavelliho Rím v skutočnosti nejestvoval. Podľa Vica existuje veľké množstvo civilizácií (ktorých cykly sa opakujú - to však nie je dôleži- té) a každá z nich má svoj jedinečný charakter. V Machiavelliho predstave sa spájali dva nez- lučiteľné pohľady; a existovali aj spoločnosti, ktorých kultúry boli formované hodnotami - nie prostriedkami na dosiahnutie cieľov, ale kone- čnými cieľmi, cieľmi osebe, a tie sa navzájom odlišovali; neodlišovali sa síce úplne - veď to boli všetko ciele ľudské -, ale odlišovali sa zá- sadne, boli nezmieriteľné a nedali sa zladčiť v žiadnej konečnej syntéze.

Potom som samozrejme siahol po mysliteľovi osemnásteho storočia Johannovi Gottfriedovi Herderovi. Vico si predstavoval následnosť civilizácií, Herder išiel ešte ďalej a porovnával národné kultúry v mnohých kraji- nách a obdobiach; každá spoločnosť mala podľa neho svoje vlastné ťažisko odlišné od ťažísk iných spoločností. Ak máme pochopiť š- kandinávске ságy či poéziu Biblie, ako si to on sám želal, nesmieme uplatňovať kritériá kritiky používané v Paríži osemnásteho storočia. Spôsob života ľudí, spôsob ich myslenia, cítenia, to, ako spolu hovoria, ako sa obliekajú, aké piesne spievajú, akých bohov uctievať, čo jed- dia, ich najvlastnejšie predstavy, zvyky a zvyk- losti - to všetko vytvára spoločenstvá a každé z nich má svoj vlastný „životný štýl“. Spoločen- stvá sa môžu na seba v mnohých ohľadoch po- dobať, Gréci sú však iní ako luteránski Nemci a Čičania sa odlišujú od Grékov i Nemcov; v tom, o čo usilujú, čoho sa obávajú a čo uctievať, sa na seba ani len nepodobajú.

Tento pohľad sa označuje ako kultúrny či morálny relativizmus - a práve tento pohľad bol podľa veľkého učenca, môjho priateľa Arnalda Momigliana, ktorého nesmierne obdivujem, príznačný pre Vica i Herdera. Môj priateľ sa však mýlil. Nejde tu o relativizmus. Príslušníci jednej kultúry môžu vďaka imaginatívne-

1) Voltairova predstava, že základné črty osvietenstva sú vždy rovnaké, nech sa objaví kdekoľvek, vedie podľa všet- kého k záveru, že Byron by si veľmi dobre podiskutoval s Konfuciom, Sofokles by sa vo Florencii štrnásteho storočia cítil ako doma - a Seneka by sa cítil príjemne v salóne Madame du Deffand či na dvore Fridricha Veľkého.

vhľadu pochopiť (Vico hovorí o *entrare*) hodnoty, ideály, formy života inej kultúry či spoločnosti, a to aj spoločnosti vzdialenej v čase i priestore. Tieto hodnoty môžu byť pre nich neprijateľné, ak však dostatočne roztvoria svojho ducha, dokážu pochopiť, ako môže niekto byť dokonalou ľudskou bytosťou, s ktorou človek môže komunikovať, a ako môže zároveň žiť podľa hodnôt úplne odlišných od jeho vlastných, a pritom ich pokladať za hodnoty, za životné ciele, ktorých naplnenie môže ľudí uspokojovať.

„Ja mám radšej kávu, ty šampanské. Máme odlišné chute. To je všetko, čo sa o tom dá povedať.“ A to je relativizmus. Herderov a Vicov pohľad je však iný - nazval by som ho pluralizmom, t. j. koncepciou, podľa ktorej existuje množstvo rôznych cieľov, o ktoré môžu ľudia usilovať, pričom to môžu byť ľudia plne racionálni a rozvinutí, ktorí sa navzájom chápu a majú k sebe kladný postoj, ktorí sa navzájom obohacujú tak, ako sa my obohacujeme čítaním Platóna či stredovekých japonských románov - čo sú pre nás svety a názory veľmi vzdialené od nášho vlastného. Pravda, ak by sme s týmito vzdialenými postavami nemali žiadne spoločné hodnoty, bola by každá civilizácia uzavretá vo svojej vlastnej nepreniknuteľnej bubline a my by sme ich vôbec nedokázali pochopiť; práve k tomu smeruje Spenglerova typológia. Vzájomná komunikácia medzi kultúrami v čase a priestore je možná iba preto, že majú spoločné to, čo robí ľudí ľuďmi, a toto vytvára medzi nimi most. Naše hodnoty sú však naše a ich hodnoty sú ich. Môžeme slobodne kritizovať hodnoty iných kultúr, môžeme ich odsudzovať, ale nemôžeme predstierať, že im vôbec nerozumieme, ani ich považovať jednoducho za subjektívne, za produkty bytostí, ktoré žijú v odlišných podmienkach a majú iný vkus ako my, ktorý nám nič nehovorí.

Existuje svet objektívnych hodnôt. Nemyslím tým ciele, o ktoré ľudia usilujú a z hľadiska ktorých sú iné veci prostriedkom. Môj postoj k hodnotám Grékov nie je nevšímavý - ich hodnoty možno nie sú mojimi hodnotami, ale dokážem si predstaviť, aké by to bolo žiť podľa nich; obdivujem a rešpektujem ich, ba viem si dokonca predstaviť, že by som sa nimi riadil, hoci sa nimi neriadim a riadiť nechcem - a možno, že keby som sa nimi riadiť chcel, ne-

dokázal by som to. Formy života sú rôzne. Existuje veľmi veľa cieľov a morálnych princípov. Nie je ich však nekonečne veľa: nesmú byť mimo ľudského horizontu. Ak sú mimo neho, sú aj mimo sféry ľudského. Ak stretnem ľudí, ktorí uctievať stromy - nie preto, že symbolizujú plodnosť, alebo preto, že sú božské, že majú svoj záhadný život a záhadnú moc, alebo preto, že je to posvätný háj Atény, ale iba preto, že sú z dreva, a keď sa ich spýtam, prečo uctievať drevo, a oni odpovedia „Preto, lebo je to drevo“ a nemajú žiadnu inú odpoveď, potom nerozumiem, čo majú na mysli. Ak sú to ľudské bytosti, potom to nie sú bytosti, s ktorými dokážem komunikovať - je medzi nami skutočná bariéra. Pre mňa to nie sú ľudské bytosti. Ak si nedokážem predstaviť, aké by to bolo žiť takýmto životom, nemôžem ich hodnoty dokonca ani označiť za subjektívne.

...UVEDOMIL SOM SI - A BOL TO PRE MŇA ŠOK -, ŽE NIE VŠETKY NAJVVYŠŠIE HODNOTY, O KTORÉ ĽUDSTVO USILUJE A USILOVALO V MINULOSTI, MUSIA BYŤ NAVZÁJOM ZLUČITELNÉ.

Je jasné, že hodnoty môžu byť v konflikte - to vysvetľuje nezlučiteľnosť civilizácií. Môže ísť o nezlučiteľné hodnoty jednotlivých kultúr či o nezlučiteľné hodnoty skupín v rámci jednej kultúry, alebo aj o nezlučiteľnosť mojich a vašich hodnôt. Vy ste presvedčení, že za každých okolností treba hovoriť pravdu; ja si to nemyslím, pretože som presvedčený, že to niekedy môže byť príliš bolestné a zničujúce. Môžeme o týchto našich hľadiskách diskutovať, môžeme sa pokúsiť nájsť spoločnú platformu, napokon však to, čo sledujete vy, nemusí byť zlučiteľné s cieľmi, ktorým som podľa mňa zavätil svoj život ja. Do konfliktu sa ľahko môžu dostať aj hodnoty jednotlivca; a ak sa tak stane, nevyplýva z toho, že jedny sú správne a druhé nesprávne. Spravodlivosť, prísna spravodlivosť je pre niektorých ľudí absolútnou hodnotou - tá je však nezlučiteľná s milosrdnosťou, súcitom, ktorý môže byť pre nich rovnako zásadnou hodnotou, ako sa ukazuje v konkrétnych prípadoch.

Sloboda a rovnosť patria k primárnym cieľom, o ktoré ľudia usilovali po stáročia; absolútna sloboda pre vlkov však znamená smrť pre jahňatá a absolútna sloboda mocných, nadaných je nezlučiteľná s právom na slušnú existenciu tých slabých a menej nadaných. Umelec, ktorý chce vytvoriť majstrovské dielo, môže žiť tak, že svoju rodinu uvrhne do biedy a zničí ju, ale jemu to môže byť ľahostajné. Môžeme ho odsúdiť a vyhlásiť, že by mal svoje majstrovské dielo obetovať ľudským potrebám, alebo sa môžeme postaviť na jeho stranu - oba postoje však stelesňujú hodnoty, ktoré sú pre niektorých ľudí kľúčové a ktorým my všetci dokážeme porozumieť, ak máme k ľudským bytostiam istý kladný postoj, ak si dokážeme predstaviť a pochopiť ich konanie. Rovnosť si môže vyžadovať obmedzenie slobody tých, čo chcú vládnuť; slobodu - a bez istej dávky slobody neexistuje voľba, a teda ani možnosť zachovať si ľudskosť v našom význame slova - možno musíme oklieštiť, aby vznikol priestor pre sociálny blahobyť, aby sme nakŕmili hladných, zaodeli neodetých, aby sme poskytli prístrešok bezdomovcom a aby tu bol priestor aj pre slobodu iných, aby mohla zavládnuť spravodlivosť a férovosť.

ABSOLÚTNÁ SLOBODA PRE VLKOV VŠAK ZNAMENÁ SMRŤ PRE JAHŇATÁ A ABSOLÚTNÁ SLOBODA MOCNÝCH, NADANÝCH JE NEZLUČITEĽNÁ S PRÁVOM NA SLUŠNÚ EXISTENCIU TÝCH SLABÝCH A MENEJ NADANÝCH.

Antigona stojí pred dilemou - Sofokles tu ponúka jedno riešenie, Sartre ponúka pravý opak, kým Hegel navrhuje „sublimáciu“ na akúsi vyššiu úroveň - čo je pre tých, ktorých sužujú podobné dilemy, slabá útecha. Spon-tánnosť, táto krásna ľudská vlastnosť, je nezlučiteľná so schopnosťou oragnizovaného plánovania, so schopnosťou presne vypočítať, čo, za koľko a kde, od ktorej môže do veľkej miery závisieť blahobyť spoločnosti. Všetci dobre poznáme trýznivé alternatívy nedávnej minulosti. Má sa človek za každú cenu vzoprieť nehoráznej tyranii, aj na úkor života vlastných rodičov či vlastných detí? Majú sa deti podrobovať

mučeniu, aby sa od nich získali informácie o nebezpečných páchateloch či zločincoch?

Tieto hodnotové strety súvisia s podstatou hodnôt a s podstatou nás samých. Tým, čo nám tvrdia, že tieto protiklady sa vyriešia v akomsi dokonalom svete, v ktorom všetko dobré môže v zásade harmonicky koexistovať, musíme odpovedať, že menám označujúcim pre nás hodnoty v konflikte, pripisujú iné významy ako my. Musím im povedať, že svet, v ktorom sa hodnoty nedostávajú do konfliktu - čo je podľa nás vnútorne rozporné -, je svetom absolútne presahujúcim naše chápanie; že princípy, ktoré sú v tomto svete vo vzájomnom súlade, nie sú princípmi, ktoré poznáme z nášho každodenného života; a ak sa tieto princípy aj menia, nestávajú sa z nich koncepcie, ktoré by sme tu na zemi nepoznali. My však žijeme tu na zemi a tu musíme aj veriť a konať.

Predstava dokonalého celku, konečného riešenia, v rámci ktorého koexistuje všetko dobré, sa mi zdá byť nielen nesplniteľná, t. j. banálna, ale aj konceptuálne inkoherentná; neviem, čo takáto harmónia znamená. Niektoré Veľké Dobrá nemôžu žiť pospolu. To je konceptuálna pravda. Sme odsúdení na voľbu a každá voľba môže znamenať nenapraviteľnú stratu. Akí šťastní sú tí, čo sa podriaďujú disciplíne a prijímajú ju bez reptania, čo dobrovoľne plnia príkazy vodcov, duchovných či pozemských, a berú ich slovo ako neporušiteľný zákon; alebo akí šťastní sú tí, ktorí sa na základe svojich vlastných metód dopracovali k jasným a neotrasiteľným presvedčeniam, nepripúšťajúcim žiadne pochybnosti, a vedia, čo majú robiť a čím majú byť. K tomu môžem povedať iba toľko: tí, čo odpočívajú na týchto pohodlných dogmatických lôžkach, sú obeťami rôznych foriem krátkozrakosti, ktorú si sami zapríčinili; majú na očiach klapky, ktoré možno prispievajú k ich spokojnosti, ale nie k porozumeniu toho, čo znamená byť človekom.

V.

Toľko k tomuto, podľa mňa osudovému, teoretickému omylu, k predstave o dokonalom štáte ako správnom ciele našich úsilí. Je tu však ešte ďalšia, praktickejšia sociálno-psychologická prekážka, na akú možno narážajú ľudia

s prostou vierou, v ktorej ľudstvo žilo taký dlhý čas - tá totiž vzdoruje akýmkoľvek filozofickým argumentom. Je pravda, že v individuálnom i spoločenskom živote sa niektoré problémy dajú vyriešiť a niektoré choroby vyliečiť. Môžeme zachrániť ľudí pred hladom, biedou či nespravodlivosťou, môžeme ich vyslobodiť z otroctva či z väzenia a robiť dobro - všetci ľudia majú základný cit pre dobro a zlo bez ohľadu na to, k akej kultúre patria; každé skúmanie spoločnosti však ukazuje, že každým riešením sa vytvára nová situácia, ktorá prináša svoje vlastné nové potreby a problémy, nové požiadavky. Deti dosiahli to, po čom ich túžili ich rodičia a starí rodičia - väčšiu slobodu, väčší materiálny blahobyt, spravodlivejšiu spoločnosť; staré ťažkosti sú zabudnuté, deti však zápasia s novými problémami, ktoré vznikli práve riešením starých, a tieto nové problémy, aj keď ich opäť možno vyriešiť, vytvárajú nové situácie a spolu s nimi nové požiadavky - a tak ďalej do nekonečna - a nepredvídateľne.

Nemôžeme zákonne upravovať neznáme dôsledky dôsledkov. Marxisti tvrdia, že ak sa raz boj skončí víťazstvom a začnú sa nové dejiny, s novými potenciálnymi problémami sa zrodia aj ich riešenia, ktoré sa v harmonickej, beztriednej spoločnosti budú dať spoločnými silami pokojne realizovať. Podľa mňa je to istý druh metafyzického optimizmu, ktorý historická skúsenosť nikdy nepotvrdila. V spoločnosti, kde sa univerzálne akceptujú rovnaké ciele, sa problémy môžu týkať iba prostriedkov - a tie sa všetky dajú vyriešiť technicky. Je to spoločnosť, v ktorej sa vnútorný život človeka, morálna, duchovná a estetická imaginácia už vôbec nedostávajú k slovu. A preto by mali ľudia hynúť? Preto by sa mali zotročovať spoločnosti? Utópie majú svoju hodnotu - nič tak krásne nerozvíja imaginatívne horizonty ľudských schopností -, ale ak sa nimi má riadiť ľudské správanie, môžu sa ukázať ako doslova zhubné. Herakleitos mal pravdu, veci nemôžu byť bez pohybu.

Uzatváram teda, že predstava o konečnom riešení problémov je nielen prakticky neuskutočniteľná, ale aj - ak sa nemýlim v tom, že niektoré hodnoty sa musia dostávať do vzájomného stretu - inkohorentná. Možnosť konečného riešenia - aj keď zabudneme na

hrozný zmysel týchto slov za Hitlerových čias - sa ukazuje ako ilúzia, a to veľmi nebezpečná. Ak totiž človek skutočne verí, že takéto riešenie je možné, potom žiadna cena za jeho dosiahnutie nebude preňho privysoká: stav, v ktorom ľudia budú navždy spravodliví, šťastní, tvoriví a harmonickí - čo môže byť príliš vysokou cenou za dosiahnutie tohto cieľa? Na takúto omeletu budeme iste musieť rozbiť neobmedzené množstvo vajec - o tom bol presvedčený Lenin, Trockij, Mao a pokiaľ viem aj Pol Pot. Poznám tú jedinú správnu cestu, ktoré vedie ku konečnému riešeniu problémov spoločnosti, a preto viem, kadiaľ treba hnať ľudskú karávanu; a vy neviete to, čo viem ja; ak máme preto tento cieľ dosiahnuť, nemožete mať slobodu voľby, a to ani v tom najobmedzenejšom priestore. Vyhlasujete, že vďaka istej politike budete šťastnejší, slobodnejší, že sa vám bude ľahšie dýchať; ja však viem, že sa mýlite, viem, čo potrebujete, čo potrebujú všetci ľudia; a ak tu existuje odpor založený na nevedomosti či zlovoľnosti, treba ho zlomiť - a možno budú ľudia navždy šťastní. A máme my, nositelia poznania, inú voľbu než ich ochotne všetkých obetovať?

UTÓPIE MAJÚ SVOJU HODNOTU - NIČ TAK KRÁSNE NEROZVÍJA IMAGINATÍVNE HORIZONTY ĽUDSKÝCH SCHOPNOSTÍ -, ALE AK SA NIMI MÁ RIADIŤ ĽUDSKÉ SPRÁVANIE, MÔŽU SA UKÁZAŤ AKO DOSLOVA ZHUBNÉ.

Niektorí z prorokov, čo majú zbrane, sa pokúšajú zachrániť ľudstvo a iní zasa iba svoju rasu, pretože ju považujú za nadradenú; nech sú však ich motívy akékoľvek, milióny zavraždených vo vojnách či revolúciách - plynové komory, gulagy, genocídy, všetky tie hrôzy, ktorými sa zapíše do dejín naše storočie - to je cena, ktorú ľudia musia zaplatiť za šťastie budúcich generácií. Ak je tvoja túžba zachrániť ľudstvo úprimná, musíš zatvrdiť svoje srdce a nesmieš hľadiť na cenu.

Na to všetko reagoval pred vyše sto rokmi ruský radikál Alexander Gercen. Vo svojom článku Z druhého brehu (*Iz drugogo berega*), ktorý bol vlastne nekrológom za revolúciami

roku 1848, tvrdil, že v jeho dobe sa zrodila nová forma ľudskej obete - obetovanie živých ľudských bytostí na oltár abstrakcií ako národ, cirkev, strana, trieda, pokrok, dejinné sily - toho všetkého sa ľudia dovoľávali v jeho dobe a dovoľávajú sa toho dodnes; ak si tieto abstrakcie vyžadujú vraždenie živých ľudských bytostí, musí sa im vyhovieť. Gercen o tom hovorí:

„Ak je cieľom pokrok, pre koho potom pracujeme? Kto je ten Moloch, ktorý namiesto toho, aby ťažko pracujúcich, čo k nemu prídu, odmenil, pred nimi ustupuje; a ako útechu má pre zmorené a na záhubu odsúdené zástupy prevolávajúce *morituri te salutant* iba ... výsmešné slová, že po ich smrti bude na zemi všetko krásne? Skutočne chcete svojich súčasníkov odsúdiť na smutnú úlohu ... úbohých otrokov na galejách, ktorí po kolená v blate ťahajú vlečnú loď... s nápisom *Pokrok budúcnosti* na zástave?... nekonečne vzdialený cieľ - to nie je cieľ, to je iba ... klam; cieľ musí byť bližšie - musí to byť aspoň pláca za prácu alebo poťaženie z práce.“

JEDNOU VECOU SI MÔŽEME BYŤ ISTÍ, A TO JE REÁLNOŠŤ OBETE, REÁLNOŠŤ UMIERAJÚCICH A MŔTVYCH. IDEÁL, PRE KTORÝ ZOMIERAJÚ, SA VŠAK DOSIAĽ NEUSKUTOČNIL. VAJCIA SÚ ROZBITÉ A ĽUDIA SI ZVYKLI ROZBÍJAŤ ICH ČORAZ VIAC, ALE OMELETA NIKDE.

Jednou vecou si môžeme byť istí, a to je realnosť obete, realnosť umierajúcich a mŕtvych. Ideál, pre ktorý zomierajú, sa však dosiaľ neuskutočnil. Vajcia sú rozbité a ľudia si zvykli rozbíjať ich čoraz viac, ale omeleta nikde. Obete pre krátkodobé ciele, donútenie uplatňované v situácii, ktorá je skutočne zúfalá a vyžaduje si takéto opatrenia - to všetko možno ospravedlniť. Holokaust v mene vzdialených cieľov je však krutým výsmechom všetkého, čo je ľuďom drahé dnes a čo im bolo drahé vždy.

VI.

Ak je odveká viera v možnosť uskutočnenia konečnej harmónie vierou falošnou a ak platia názory mysliteľov, na ktorých som sa tu odvo-

lával - Machiavelliho, Vica, Herdera, Gercena -, ak pripustíme, že Veľké Dobrá sa môžu dostať do vzájomného stretu, že niektoré z nich nemôžu existovať pospolu, aj keď iné zasa môžu, skrátka, ak pripustíme, že človek nemôže mať všetko, ani v zásade, ani v praxi, a že ľudská kreativita môže závisieť od rôznych vzájomne sa vylučujúcich volieb, potom si musíme položiť otázku, ktorú si kedysi položili Lenin s Čerňyševským: „Čo robiť?“ Ktorú z možností si vybrať? Čo a koľko musíme obetovať a v mene čoho? Zdá sa mi, že na tieto otázky neexistuje jasná odpoveď. Aj keď sa stretom nemožno vyhnúť, možno ich zmierniť. V požiadavkách možno nastoliť rovnováhu a možno dosiahnuť isté kompromisy: v konkrétnej situácii nemajú všetky požiadavky rovnakú silu - toľko bude slobody a toľko rovnosti; potiaľ bude platiť ostré morálne odsúdenie, a potiaľ sa budeme snažiť pochopiť danú situáciu človeka; potiaľ bude absolútne platiť zákon a potiaľ bude platiť výsada udeľovať milosť; a potiaľ sa budeme snažiť nakŕmiť hladných, zaodieť nezaodetých, liečiť chorých a poskytnúť strechu nad hlavou bezdomovcom. Musíme stanoviť priority, a tie nikdy nie sú konečné a absolútne.

Prvoradým verejným záväzkom je vyhnúť sa extrémnemu utrpeniu. Niektoré bezvýchodiskové situácie si môžu vyžadovať revolúciu, vojnu, vraždenie či iné extrémne opatrenia. História nás však učí, že ich dôsledky len zriedka spĺňajú naše očakávania; neexistuje tu žiadna záruka a niekedy ani dostatočne veľká pravdepodobnosť, že takéto činy prinesú zlepšenie. V osobnom živote i vo verejnej politike síce môžeme riskovať a odhodlať sa na drastický čin, vždy si však musíme uvedomiť a nikdy nesmieme zabudnúť, že sa môžeme myliť, že isté výsledky takýchto opatrení vždy vedú k utrpeniu nevinných, ktorému by sa inak dalo vyhnúť. Musíme teda pristúpiť na akýsi výmenný obchod - v istých situáciách si musia pravidlá, hodnoty a princípy do istej miery vzájomne ustúpiť. Utilitaristické riešenia sú niekedy mylné, myslím však, že často sú skôr blahodarné. To najlepšie, čo možno urobiť - a čo je akýmsi všeobecným pravidlom -, je zachovať krehkú rovnováhu, aby nevznikli bezvýchodiskové situácie a aby sme dokázali uniesť svoju voľbu - to je prvoradá podmienka mravnej

spoločnosti; je to podmienka, o ktorú môžeme aj s prihliadnutím na ohraničenosť nášho poznania, ba dokonca aj s prihliadnutím na naše nedokonalé chápanie jednotlivcov a spoločností vždy usilovať. Istá dávka skromnosti je tu vždy veľmi potrebná.

Takáto odpoveď sa môže zdať veľmi chabá - nie je to čosi, za čo by idealistická mládež bola v prípade potreby ochotná v mene novej a ušľachtilejšej spoločnosti bojovať a trpieť. Pravdaže, nezlučiteľnosť hodnôt nesmieme dramatizovať - ľudia v rôznych spoločnostiach sa počas dlhých období dokázali celkom dobre dohodnúť na tom, čo je správne, a čo nesprávne, čo je dobré, a čo zlé. Tradície, názory, postoje sa môžu, pravdaže, líšiť; a všeobecné princípy môžu protirečiť príliš veľkému množstvu ľudských potrieb. Takmer všetko závisí od konkrétnej situácie. Niet úniku - musíme rozhodnúť tak, ako rozhodneme; niekedy sa morálnemu risku jednoducho nevyhneme. Všetko, čo môžeme žiadať, je to, aby sa nezanedbal ani jeden z relevantných faktorov, aby sme ciele, ktoré chceme uskutočniť, chápali ako prvky celku života, ktorému našimi rozhodnutiami môžeme prospieť, ale aj uškodiť.

V konečnom dôsledku však táto situácia nezáleží od čisto subjektívneho úsudku; určujú ju formy života spoločnosti, ku ktorej človek patrí a ktorá je spoločnosťou ako každá iná - vyznáva hodnoty (a tie môžu, ale nemusia byť v konflikte), aké vyznávala v zaznamenanej histórii väčšina ľudstva. Ak to aj nie sú univerzálne hodnoty, je tu aspoň akési minimum, bez ktorého by spoločnosti sotva prežili. Kto by už dnes chcel obhajovať otroctvo, rituálne vraždy, nacistické plynové komory, mučenie ľudí pre potešenie či za účelom zisku alebo dokonca pre politické dobro - alebo povinnosť detí donášať na vlastných rodičov, ako sa to vyžadovalo v časoch francúzskych a ruských revolúcií, či bezhlavé zabíjanie? Kompromis sa v takomto prípade nedá ničím ospravedlniť. Na druhej strane mi však úsilie o dokonalosť skutočne pripadá ako návod na krviprelievanie - aj keď sa ho dožadujú tí najúprimnejší idealisti z toho najúprimnejšieho srdca. V dejinách asi nebolo prísnejšieho moralistu ako Immanuel Kant, ale aj on v stave osvietenia povedal: „Z pokriveného ľudského materiálu nikdy ne-

vzniklo nič rovné.“ Nútiť ľudí, aby sa navliekli do elegantných uniforiem, ušitých podľa vzorov, ktorým niekto dogmaticky verí - to je vždy cesta k nehumánosti. Dokážeme urobiť iba to, čo urobiť môžeme - to však urobiť musíme, aj napriek ťažkostiam.

V DEJINÁCH ASI NEBOLO PRÍSNEJŠIEHO MORALISTU AKO IMMANUEL KANT, ALE AJ ON V STAVE OSVIETENIA PAVEDAL: „Z POKRIVENÉHO ĽUDSKÉHO MATERIÁLU NIKDY NEVZNIKLO NIČ ROVNÉ.“

Sociálne a politické straty sa, samozrejme, budú vyskytovať vždy - už len preto, že sa do konfliktu dostávajú pozitívne hodnoty. Možno ich však podľa mňa zredukovať na minimum, ak budeme pomáhať presadzovať a zachovávať krehkú rovnováhu, ktorá je neustále v ohrození a neustále si vyžaduje opravy - opakujem ešte raz, už to samo osebe je podmienkou mravnej spoločnosti a morálne akceptovateľného správania; inak nevyhnutne zídeme zo správnej cesty. Poviete si - taký malý priemerný človečik ako riešenie? Teda nie materiál, z akého geniálni vodcovia formujú výzvy na hrdinské činy? Ak je však na tomto pohľade čosi pravdy, aj to stačí. Jeden významný súčasný americký filozof raz povedal: „Nemáme žiadny apriórny dôvod predpokladať, že ak raz odhalíme pravdu, bude to pravda zaujímavá.“ Možno stačí aj to, že je to pravda alebo čo i len priblíženie k pravde; a preto nemám výčitky svedomia, keď tomu napomáham. Tolstoj vo svojom románe, ktorý som spomínal na začiatku, povedal, že pravda je to najkrajšie na celom svete. Nevie, či to platí v oblasti etiky, nazdávam sa však, že sa to blíži k tomu, o čom by väčšina z nás rada verila, že to nemožno len tak ľahko odsunúť bokom.

Z anglického originálu *The Pursuit of the Ideal* preložila **Lubica Hábová**